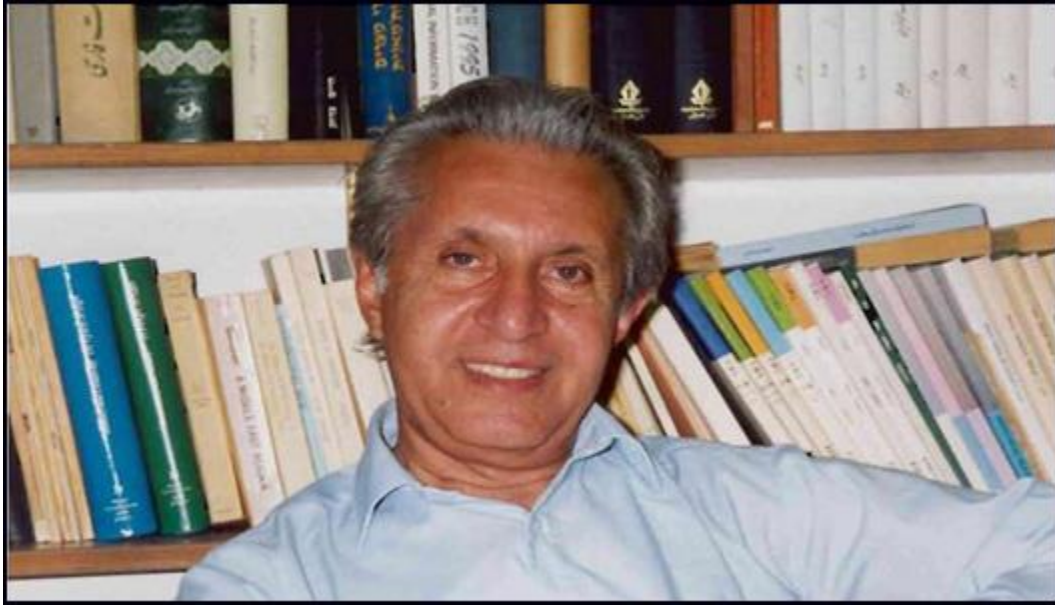

بخش سوم

اماکن مقدس یهودی

در ایران زمین

پروفسور نتصر در این بخش از کتاب
به شرح اماکن مقدس یهودی
در خاک ایران می پردازد
که شمار آن ها در خارج از خاک
اسرائیل بی نظیر است

گفت و گوی شانزدهم

"گورستان گیلیارد در ایران، از دالان زیرزمینی به اورشلیم میرسد"

در گیلیارد هزاران سنگ قبر بوده که بسیاری از آنها ناپدید یا شکسته شده است

پرسش - سخن شما درباره گورستان تاریخی گیلیارد که احتمالاً باستانی ترین گورستان یهودی موجود در ایران است ناتمام ماند و اکنون درخواست داریم به آن ادامه دهید.

پاسخ - گفتیم که دو قبیله از قوم یهود به نام های رثوبن و گاد، همراه با نیمی از قبیله منشه که همگی از نوادگان حضرت یعقوب بودند، در ناحیه گیلیارد مستقر شدند. در فاصله چهارصد ساله بین مهاجرت این قبائل به مصر و بازگشت آنان به رهبری حضرت موسی، افراد این قبائل زاد و ولد کردند و کثیر شدند.

مردمان آن دوران همگی به صورت قبیله ای و طایفه ای زندگی می کردند و حتی امروز نیز در کشورهای مختلف هنوز قبائلی وجود دارند که نام خود را از اجداد خویش که پایه

گذاران این قبائل بوده اند گرفته اند. اعراب بیابانگرد اسرائیل امروز نیز که "بدوی" خوانده می شوند، همین ساختار اجتماعی را دارند.

می خواهم بازگردم به آن دالان زیرزمینی که به موجب احادیث یهودیان ایران، گیلیارد را به اورشلیم وصل می کند. این ممکن است یک اسطوره باشد، ولی اسطوره ها نیز ریشه های تاریخی و هسته ای دارند که از نظر پژوهشگران جالب است و باید مورد بررسی قرار گیرد.

در شاهنامه نیز اسطوره های زیادی وجود دارد. مثلا هنگامی که سخن از دیو سفید می رود و یا هفت خوان رستم عنوان می گردد و جنگ های بین ایران و توران، این گمان را به وجود می آورد که حتما در دورانی از تاریخ ایران نزاع هائی بین ایرانیانی که از آسیای میانه کوچ کردند و به فلات ایران رسیدند و در این جا مستقر گردیدند، جریان داشته است.

ما پژوهشگران به دنبال هسته های تاریخی می گردیم و از این رو من کاری ندارم که آیا تونلی وجود داشته یا نداشته است. از نظر من این واقعیت اهمیت دارد که در آن دوران سه قبیله یهودی در سرزمین ایران زندگی می کرده اند و به خاطر حافظه تاریخی و ایمان دینی ارتباطی بین آن ها و اورشلیم وجود داشته است. حالا آیا این ارتباط به صورت یک دالان زیرزمینی بوده و یا رفت و آمد و بازرگانی و کسب وجود داشته، از اهمیت درجه دوم برخوردار است. مهم آن حافظه تاریخی است که این ارتباط مجازی را به وجود می آورد.

پرسش - در هر حال، این نشان ارتباط قلبی و معنوی بین دو نقطه بوده است!

پاسخ - حقیقت آن است که این ارتباط معنوی هنوز هم همچنان وجود دارد. امروز هم با هر یهودی ایرانی در هر نقطه جهان سخن بگوئید، همچنان از نیکی های ایران یاد می کند.

نکته ای را می خواهم بیان کنم و آن این که در سال ۱۹۳۵ یک پژوهشگر اسرائیلی به نام **یتسحاق بن صبی** (יצחק בן-צבי Yitshaq Ben-Zevi) که بعدها به مقام دومین رئیس جمهوری اسرائیل رسید، دیداری نیز از ایران داشت و به این سفر رفته بود که با جامعه یهودیان ایران و پیشینه آنان و همچنین فرهنگ و آدابشان آشنا شود. او دیداری هم از ناحیه گیلیارد داشت و در کتابی که پس از بازگشت به اسرائیل انتشار داد از جمله نوشت که روی سنگ قبر برخی از افراد مدفون در آن گورستان تاریخ هائی در مورد زمان تولد و وفات آن ها یافته که به پانصد تا ششصد سال پیش مربوط می شده است. ولی سنگ قبرهای قدیمی تر دیده نشد که شاید در دوران باستان سنگ به روی قبر نمی گذاشته اند و یا آن که بی تردید شماری از سنگ ها به سرقت رفته و یا در کارهای ساختمانی از آن ها استفاده کرده اند.

بن صبی که یک پژوهشگر برجسته تاریخ یهود مشرق زمین بود، مشاهدات در ایران را نیز در کتاب خود به رشته تحریر کشیده و از جمله می نویسد که هنگام دیدار از دماوند، از

زبان یهودیان شنیده است که اکثر آنانی که در آن جا فوت می کنند، یکی از وصیت هایشان آن است که در گورستان باستانی گیلیارد دفن شوند.

تا آن جا که من می دانم، دیر زمانی است که در گیلیارد هیچ یهودی زندگی نمی کند و بیشتر یهودیان در دماوند ساکن بوده اند که آن ها نیز اکثرا از اواسط قرن هیجدهم یعنی از سال ۱۷۵۰ میلادی به تهران مهاجرت کردند. از همان سال ها به بعد، به ویژه از هنگامی که آغا محمد خان قاجار در سال ۱۷۹۵ میلادی تهران را پایتخت ایران اعلام کرد، شمار زیادی از یهودیان شهرهای دیگر و از جمله اصفهان و شیراز نیز راهی تهران شدند و به این افراد پیوستند و به تدریج جامعه بزرگ یهودیان پایتخت به وجود آمد.

پرسش - تا آن جا که آگاه هستید، امروز در گورستان بزرگ و تاریخی گیلیارد چه وضعی حاکم است؟

پاسخ - من روی نقشه جغرافیا بسیار جستجو کردم و نام گیلیارد را اصلا نیافتم. یکاش امکان داشت پژوهشگران بتوانند به آن محل بروند و اوضاع را از نزدیک ببینند و با اهالی سخن بگویند و درباره گذشته خانواده ها و به ویژه یهودیان به بررسی بپردازند و اطلاعات بیشتری گردآوری کنند.

شایسته است که درباره پیشینه باستانی این مکان و سرگذشت مردمان آن تحقیقات بیشتری شود و امروز نیز افرادی اجازه یابند به محل رفته و وضع کنونی را مشاهده و گزارش کنند. اعتراف می کنم که من بسیار دلم می خواهد که بتوانم دوباره به ایران سفر کنم و به ویژه در تابستان ها که دانشگاه تعطیل است و فرصت پژوهش و گردش علمی دارم. ولی از هنگام وقوع انقلاب اسلامی در ایران، عملا درهای زادگاه من به روی من بسته شده است.

پرسش - پروفیسور نصیر با شوربختی بسیار باید بگویم که وضع کنونی گیلیارد بسیار اسفناک است. اکثر زمین های این گورستان باستانی توسط زمین خواران تصرف شده، بیشترین تعداد از سنگ های قبور تاریخی را دزدیده اند و این گورستان در مقایسه با وسعت گذشته آن کوچک شده و دعا کنیم و تمنا کنیم که آنانی که امروز در ایران حکومت می کنند، این مکان تاریخی و مقدس را حفظ کنند، دور آن دیوار بکشند و سنگ قبور را به جای خود بازگردانند و به فکر حفظ این مکان، حتی به عنوان یک جاذبه جهانگردی و گردشگری ایران باشند.

پاسخ - از دیدگاه من، هر مکانی که تقدس پیدا می کند و مردم به دیدگاه تقدس به آن می نگرند، بی آن که کاری به رژیم ها داشته باشیم، دولت ها وظیفه دارند به باور دینی مردمان کشور خود، از هر دین و آئینی که باشند احترام بگذارند. به شیعه و سنی، زرتشتی و بودائی، یهودی و مسیحی و بهائی باید به یک چشم نگریسته شود و به طور یکسان با آنان رفتار شود.

در این زمینه باید از همه دولت ها در همه نقاط جهان خواست که آزادی دینی را پاس دارند و به باورهای مذهبی مردمان کشور خود از هرگونه که باشد احترام گذارند و در حفظ اماکن مقدس همه ادیان بکوشند و به گذشته تاریخی سرزمین خود افتخار کنند و به حفظ آن پردازند.

گیلیارد هم مکانی است که با گذشت قرن ها و عصور تقدس خود را دست کم در حافظه تاریخی یهودیان حفظ کرده است. شماری از پژوهشگرانی نیز که در گذشته از ایران دیدن کرده اند که یکی از آنان محقق انگلیسی إلیحان ناتان آدلر (Elkan Nathan Adeler) بوده است. آن ها در مقالات خود به گیلیارد اشاراتی داشته و نوشته اند که این مکان مورد تقدس یهودیان بوده است.

همان گونه که پیشتر گفتم، شوربختانه من از گیلیارد و از بسیاری اماکن مهم و تاریخی دیگر ایران نیز دیدن نکرده ام. من اکنون فراتر از ۵۴ سال است که در اسرائیل سکونت دارم و از سال ۱۹۷۱ یعنی پس از ۲۱ سال مفارقت، شروع کردم در تابستان ها که تعطیلی دانشگاهی بود، در هر فرصتی خواه یک هفته یا یک ماه و یا بیشتر از اورشلیم به ایران بروم و به تحقیق درباره پیشینه یهودیان ایران و همچنین لهجه های محلی آنان پردازم.

خوشبختانه توانستم لهجه های محلی بسیاری از نقاط ایران را ضبط کنم که از جمله لهجه های روستاها و شهرک های حومه اصفهان مانند "ورتور" و "گز" و "سگزی" و "زفره" ضبط شده و در آرشیو من نگاهداری می شود. من با بسیاری از اهالی روستاهای حومه اصفهان که گفته می شود اجداد آنان روزگاری یهودی بوده اند سخن گفتم. یادآوری می کنم که اصفهان با نام پیشین خود "یهودیه" و سپس "دارالیهود" دارای جمعیت بزرگ یهودی بوده که بسیاری از آنان به مرور زمان به اسلام گرویده اند، ولی فرزندان آن ها شماری از آئین های یهودی را بی آن که ریشه آن را بدانند همچنان حفظ و رعایت می کنند.

مسلمان کردن یهودیان زیر فشار حکومت و فرمانروایان محلی و ملاحا، به ویژه در دوره ایلخانیان و تیموریان و پس از آن در دوره صفوی و قاجار پدیده ای بسیار گسترده بود. ممکن است که برخی یهودیان به خواست خویش مسلمان شدند، ولی مسلمان کردن اکثر آن ها به زور و خشونت بود.

پرسش - آیا می دانید قدیمی ترین سنگ قبری که در گیلیارد باقی مانده و تاریخ نویسان به آن اشاره کرده اند، به چه زمانی مربوط می شود؟

پاسخ - از میان سنگ قبرهای باقی مانده، قدیمی ترین سنگی که به آن اشاره شد مربوط به دوران پایانی سلسله صفوی در ایران است و این در حالی که ما از ۲۷۰۰ سال پیش سخن می گوئیم که در آن هنگام سه قبیله یهودی در این نقطه اسکان گرفتند. سنگ های قدیمی تری در این مکان یافت نشده است.

اگر حکومت ایران اجازه می داد که شماری از باستان شناسان به گیلیارد بیایند و در آن جا به حفاری علمی بپردازند، ممکن بود در زیر خاک تپه ها آثاری از قبیل سنگ قبر و نوشته ها پیدا شود که به آگاهی از تاریخ آن مکان کمک شایسته ای بکند. در عین حال نوشته های روی سنگ قبرها می تواند اطلاعات مهمی به ما بدهد. شاید بتوان در آن نقطه کوزه های سفالی و حتی سکه های قدیمی به دست آورد که به خط عبری نوشته شده باشد که می تواند نشان ارتباط بین گیلیارد و سرزمین اسرائیل باشد. ولی تا آن جا که آگاهی دارم هیچ نوع حفاری باستانشناسی هنوز در این مکان انجام نشده است.

منشه امیر - امیدواریم که روزی این حفاری انجام شود زیرا تاریخ یهودیان ایران یک پیشینه بسیار غنی دارد که بخشی از فرهنگ ولای ایران زمین محسوب می شود. سرگذشت یهودیان ایران بخش جدائی ناپذیری از تاریخ کلی یهودیان در سراسر جهان است.

پانوشته:

سال ها پس از انجام این گفتگو با زنده نام پروفیسور امنون نتصر، آقای یوسف ستاره شناس که از سال های پیش برای گردآوری و نگاهداری فرهنگ یهودیان ایران در دوران معاصر کمر همت بسته، به دنبال چند سفر پژوهشی به ایران و عکس گرفتن از نقاطی که محل سکونت یهودیان بوده، در وبسایت خود با نام <http://www.7dorim.com/> مطالب تازه ای درباره دیدار خود از گیلیارد، همراه با عکس های انحصاری انتشار داد که بخشی از آن از این قرار است:

قبرستان گیلیارد که "گیلارد" یا "جیلارد" نیز خوانده شده، در نزدیکی جاده گیلاروند قرار دارد که به دماوند منتهی می شود. واژه گیلیارد از ریشه واژه عبری "گیلعاد" می آید که در فرهنگ عبری به مفهوم "ستون جاوید" و یا "ستون یادبود" است و همچنین نام سرزمینی می باشد که در بخش شرقی سرزمین تاریخی اسرائیل قرار دارد که امروز جزو خاک اردن هاشمی محسوب می شود.

قدیمی ترین سنگ قبر در بخش جدید این گورستان باستانی متعلق به تاریخ ۱۳۰۴ خورشیدی است. کلیه قبور موجود در این گورستان با جهت شرقی غربی است. اغلب سنگ های موجود در این گورستان یک پارچه می باشد و شکل هندسی مکعبی دارد و در واقع مکعب مستطیل است که برخی در اثر فرسایش به مرور زمان شکل اصلی خود را از دست داده و به صورت نیمه استوانه درآمده و عموماً از جنس گرانیت است. بیشترین سنگ ها از یک قطعه افقی و برخی از دو قطعه عمود بر هم می باشند. به روی اکثر سنگ قبرها، در حاشیه بالا عبارتی به خط عبری و در پائین آن تصاویری از هفت شاخه "منورا" (شمعدان هفت شاخه یهودی) و یا ستاره داود (ماغن داوید) نقش بسته است. نام و نام پدر، همراه با شهرت متوفی و زمان فوت او به خط عبری و فارسی حک شده است.

برخی از سنگ ها با نقوش گل در حاشیه نوشته های تزئین شده و بعضی فاقد هر نوع تزئینی می باشد. ابعاد سنگ ها حداکثر به طول دو متر تا ۷۵ سانتیمتر متغییر بوده است.

یقینا کثرت قبور در گیلیارد نشان از آن دارد که یهودیان از دیرباز در این ناحیه سکونت داشته اند و حتی جمعیت کثیر و قابل ملاحظه ای را تشکیل می داده اند که بدون تردید با وابستگی های فرهنگی و تاریخی خویش، نقش موثری را در این منطقه در ارتقاء یک تمدن بهینه ایفا کرده اند. اما امروز تعداد بسیار کمی از یهودیان در دماوند سکنی دارند و یا به آن جا در رفت و آمد هستند.

تا چندی پیش هر از چند گاهی بنا بر وصیت شخص متوفی، جسدش از تهران به گیلیارد منتقل می شد تا در این گورستان مدفون گردد. آن چه مشخص است این که گورستان گیلیارد در حال حاضر وضعیت مناسبی ندارد. به جهت ممنوعیت استفاده از این گورستان و بلا استفاده بودن آن، و نیز عدم رسیدگی و فزونی یافتن ناهنجاری ها به شکل یک گورستان قدیمی و متروکه در آمده است.

سنگ قبرها شکسته و پراکنده شده اند. در بخش جنوب شرقی و شرق گورستان گیلیارد محل انباشت زباله، خاک و خاشاک و نخاله های ساختمانی می باشد. نیز زمین های کشاورزی اطراف به مرور خریداری می شود و با ایجاد ساختمان ها، این ناحیه در آینده ای نه چندان دور به شبکه شهری می پیوندد. در نظر است برای حفاظت از این میراث تاریخی، دیواری به دور گورستان کشیده شود.

(توضیح: احداث جداری به دور گورستان گیلیارد، در سال ۱۹۷۸ به همت زنده نام حقوقدان یوسف کهن، آخرین نماینده یهودیان در مجلس شورای ملی ایران آغاز گردید. ولی در مراحل نخستین و پس از به روی کار آمدن حکومت اسلامی در فوریه ۱۹۷۹ متوقف شد و گویا تا کنون از سر گرفته نشده است)